

Johann Heinrich Mantzel Joannes Godofredus Gusovius

**Disputatio Philologica De Significatione Vocis Deisidaimonia In Novo Testamento
Ad Illustranda Loca Act. XVII. 22. XXV. 19.**

Rostochii: Litteris Rösenianis, 1758

<http://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn840978294>

Druck Freier Zugang

a. B.
48. b. 31.

55

428

Fa 1092 (ss.)

1. Nahmacher, de discrimine inter praeparationem euangelicam et euangelii demonstrationem.
2. Braum, de inv. Maugul nuntiis insignis exultantis nuntiis in J. S. L.
3. Jacobi, Anthropomorphismus a vera notione immensitatis, sapientiae, libertatis, atque aeternitatis divinae remotus.
4. Lange, religiosam natalis Domini celebrationem.
5. Treller, de vino modico hypochondriacis salutare ad sacrum locum Thimoth. 5. 23.
6. Quistorp, de adoptione ecclesiastica veteris Testamenti.
7. Carpow, de regis Iesiae Prophetarum natalibus.
8. Hartmann, argumenta, de satisfactione Christi, pro impenitentia finali praestita, negantia.
9. Hartmann, ideam generalem unice verae religionis ex scriptura sacra, et specialiter ex Rom. 12., 1. 2. evoluentis etc.
10. Hartmann, ideam generalem unice verae religionis ex scriptura sacra, et specialiter ex Rom. 12., 1. 2. evoluentis sectionem exegeticam posteriorem etc.
11. Hartmann, argumenta, de satisfactione Christi, pro impenitentia finali praestita, negantia.
12. Hartmann, de satisfactione Christi, pro impenitentia finali praestita.
13. Prier, de officiis Christi nonnulla momenta generalia sistens.
14. Stepinus, de directorio corporis euangelicorum.
15. Prier, de Prophetis et apostolis salua inspiratione divina.
16. Stepinus, demonstratio existentia Divina ex scriptura sacra.
17. Carpow, de verbis Davidis, maledicentiam simeiticam concernentibus: 777 55P 15 72 א' הוה כ' 2 Sam. 16. 10.
18. Halman, de 52 פארע אקאנדור. corona de spinis Matth. 27. 29.
19. Halman, de 52 פארע אקאנדור. corona de spinis Matth. 27. 29.
20. Quistorp, de peccato originis.

- 21., Quistorp, de fide Dei opere, Joann. 6. 29.
- 22., de Charne, de explicatione Joann. 14. 23.
- 23., Hartmann, de Jesu Nazareno vero Messia.
- 24., Engel, de significatione vocis Susdaimonia in Novo Testamen-
to ad illustranda loca Oct. 17. 22. c. 25. 19.
- 25., Pries, de non consumatis partibus Veteris Testamenti ex Epist.
ad Hebr. 11. 39. 40.
- 26., Sasse, de Christo, et sacerdote et victima in omnium salutem.
- 27., Kaempfer, de modo praedicationis paulinae. 1 Cor. 2. 4. 5.
- 28., Quistorp, de Judaeis corde compunctis. Oct. 2. 37.
- 29., Carpen, de Jonae versionibus etc.
- 30., Hartmann de vaticinio Simeonis. Luc. 2. 34. 35.
- 31., Riederer, Ein überaus seltsam Reformationsbüchlein.
- 32., Riederer, Engländer zu einer Reformationsbüchlein.
- 33., Engel, de rationibus consequentiae immedatae.
- 34., Mayoh, de angelorum corpore proprio.
- 35., de dono spiritus sancti. etc.
- 36., Vittenzwey, anti-blanchiana.
- 37., Heinius, de auctore et causa stragis clygriorum tempore Eze-
chiae Judaeorum regis ad Illustrationem Jesaiae c. 37. 36.
- 38., Reuß, de gratia spiritus sancti applicatiae in genere.
- 39., Nahmmacher, de introductione in septem epistolas catholicas
lectio tertia.

DISPUTATIO PHILOLOGICA
DE
SIGNIFICATIONE VOCIS
ΔΕΙΣΙΑΙΜΟΝΙΑ
IN NOVO TESTAMENTO
AD ILLUSTRANDA LOCA

ACT. XVII. 22. XXV. 19.

QVAM DEO AVXILIANTE
BENEVOLO CONSENSV
AMPLISSIMI PHILOSOPHORVM ORDINIS
IN INCLYTA ACADEMIA ROSTOCHIENSI
PVBLICE IN AVDITORIO MAJORI
ANNO MDCCLIX. DIE VII JUNII
DEFENDENDAM SVSCIPIENT

PRAESES

IOAN. HEINR. Mangel

PHIL. DOCT. ET AD AEDES D. PETRI ET D. CATHARINAE VERBI DIVINI
MINISTER

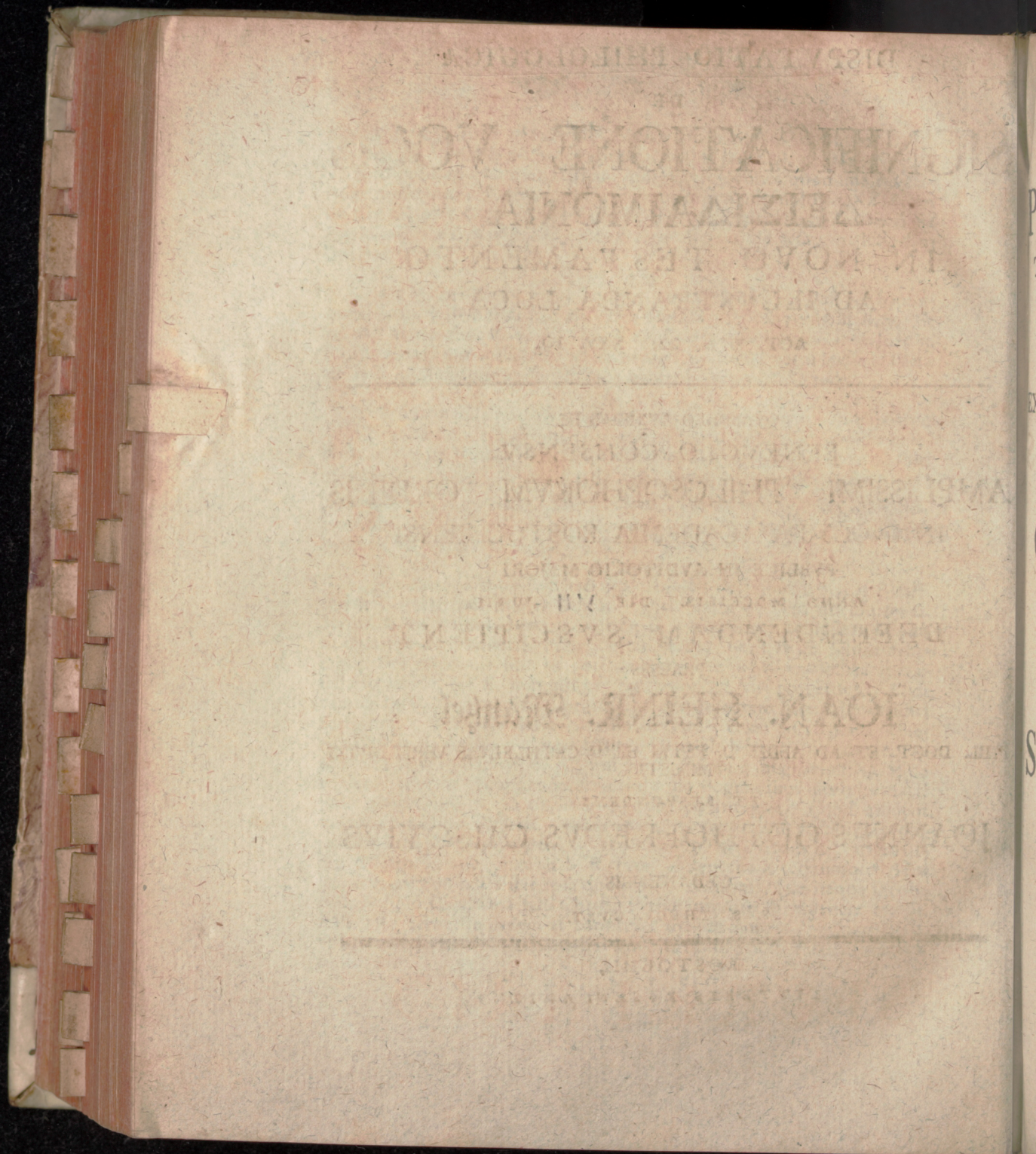
ET RESPONDENS

JOANNES GOTHOFREDVS GUSOVIVS

GEDANENSIS

S. S. THEOL. CVLT.

ROSTOCHII,
LITTERIS RÖSENIANIS.

SPLENIDISSIMAE ATQVE INCLYTAE
CIVITATIS ROSTOCHIENSIS
PATRIBVS CONSCRIPTIS
TITVLISQVE HONORVM MAXIME CONSPICVIS
VIRIS

MAGNIFICIS PRAENOBLISSIMIS
EXCELLENTISSIMIS CONSVLTISSIMIS AMPLISSIMIS,
PRVDENTISSIMIS

DOMINIS
CONSVLIBVS
DOMINIS
SYNDICIS
DOMINIS
SENATORIBVS
DOMINO
PROTONOTARIO

ET
DOMINO
SECRETARIO

VIRIS
DE OFFICIIS CONGREDITIS ET INCOLVMITATE
P V B L I C A
OPTIME MERITIS MERENTIBVSQVE
DOMINIS PATRONIS
FAVTORIBVS ET BENEFACTORIBVS SVIS
LONGE VENERABILIBVS ATQVE HONORATISSIMIS
HANC DISSERTATIONEM
OBSERVANTISSIME AC HVMANISSIME

D. D. D.

P R A E S E S

INTERPRETATIO EDITIONI

Leusdenio — Schaaffianae

addita.

Video ego vos, quod in omnibus excellitis in
religione daemonum.

Versio Arabica.

Video vos quibuscunque modis daemones ve-
rentes.

Versio Aethiopica.

Video vos insanire in omnibus.

Versio Latina vulgata.

Per omnia quasi superstitiosos vos video.

Lutherus.

Ich sehe euch, daß ihr in allen Stücken alzu
aberglaubig seyd.

Beza.

Omnino vos video quasi religiosiores.

Castalio.

Video vos omnino paulo superstitiosiores.

Schmidius.

Per omnia superstitiosiores vos video.

Felbingerus.

Ich sehe, daß ihr nach allen Umständen gleich-
sam andaechtiger seyd, *in margine additum:* geist-
fürchtiger.

Rei-

Reitzius.

Ich sehe dafs ihr in allen Stücken fast zu gottesdienstlich seyd, *in nota*: gottesfürchtig, religiös.

Zinzendorffius.

Ich sehe euch für die andächtigsten Leute von der gantzen Welt an, *in nota*: dafs ihr nicht gerne eine Gottheit vergessen moechtet, wann noch eine wäre.

Bengelius.

Ich sehe dafs ihr vor andern so viel auf Gottesdienste haltet.

Heumannus.

Ich sehe dafs ihr in allen Stücken gar religiös seyd.

Doddridge in Paraphrasi.

Dann ich mercke dafs ihr der Verehrung unsichtbahrer Kräfte über alle Masse zugethan seyd

Versio gallica Quesnellii.

il me semble qu'en toutes choses vous estes religieux iusqu'a l'exces.

Polonica Versio.

Tedy Pawel stanawszy w pósrzodku Areopagu rzekt: merowie Aténsy, Kazdey miary was widze nader nabozne. i. e. omnino vos uideo ualde religiosos.

Bohemica.

Widim was byti wsseligak prilis nabozne lidi, i. e. video vos esse omnino religiosiores homines.

CON-

CONSPECTVS.

- §. I. Historiam literariam hujus et connexi loci exhibet
- §. II. Varietatem sententiarum de *δαίμονια* Atheniensium in dicat
- §. III. Propositionem ejus sententiae, quam praefens defendit dissertatio, complectitur.
- §. IV. Circa lectionem variantem, et virtutem verbi *ΔΕΙΔΩ* seorsim spectatam occupatus est.
- §. V. De daemonibus gentilium agit.
- §. VI. Indicem autorum conspiciendum praebet, juxta quorum auctoritatem hoc dissidium, circa significationem vocis *δαίμονια*, dirimendum.
- §§. VII. VIII. IX. Testimonia ipsa exprimunt.
- §. X. Contraria testimonia examinat.
- §. XI. Collationem cum lexicographis vetustioribus instituit.
- §. XII. Inquirat in notionem scriptorum N. T. de hoc vocabulo.
- §. XIII. Juxta horum sententiam quid Daemones sint inquirat.
- §. XIV. Textum ipsum aggreditur, et qualis ibi captatio benevolentiae sit admittenda, ostendit.
- §. XV. Ex cohaerentia textus nostram sententiam defendit.
- §. XVI. Deum ignotum apud Athenienses fuisse commentitium nomen, nequitiam vero Deum absconditum Israelis, evincit.
- §. XVII. Objectionem, de laude religiositatis Atheniensibus ab aliis tributa, diluit.
- §. XVIII. Antiquissimarum versionum auctoritatem et emphasin circa vertendam hanc dictionem expendit.
- §. XIX. Objectiones dissentientium, et quo loco cuique sit satisfactum manifestat.

§. I.

§. I.

nter negotia, quae ad dilatandos regni Christi fines, legatis ejus erant commissa, humeris PAULI, gentium doctoris, sine dubio maxime ardua incumbebant. / Acropolis paganae superstitionis in Graeciâ quasi sita, erat expugnanda, ad quam defendendam sapientes illius saeculi, conjunctis viribus certabant. Si LUCAS acta Apostolorum in his regionibus consignans, obiter tantum de introitu PAULI in urbem Atheniensem mentionem inieciisset, atque speciatim ibidem gesta reticuiisset, hanc lacunam, historiae sacratissimæ, scrutatores rerum divinarum sequentium temporum, magno dolore aspecturos fuisse confido. Quanta autem acie mentis dein, quae de his memoriae prodita sunt, a viris doctis conspecta fuerint, scripta testantur publica, quae subinde ad hujus loci illustrationem in lucem emissa sunt. (*) Specialissime de notione

dei

(*) De ara Dei ignoti extant commentationes teste LIEBENTHALIO in dem. bibl. Arch. JO. ANDR. BOSCH. Jen. 659. CHRIST. WILH. LAN-

θεοδαμνίας egerunt TOBIAS ECKHARTUS et ven. Göttingensium et reipublicae literariae decus D. D. HEUMANUS (**).

§. II.

Quanta fit varietas sententiarum in translatione vocis *θεοδαμνία* in alias linguas, ex indice versionum, quem superimposuimus capiti tractationis, omnium oculos incurrit. Interpretum turba horum vestigiis insistit, et quod negare non

LANGII Hafn. 692. JO. ERN. SEGERS Reg. 710. GODOFR. GRUBE ibid. 712. FRANÇ. FABRICII Lugd. Bat. 713. JO. WILH. ROLIEF Halberst. 736. J. L. MOSHEMII de ignoto Atticorum Deo. Helmst. 725. SIM. FR. JAEGERI de Deo ignoto Atheniensium Witteb. 691. CH'R. WALLII de ignoto Judaeorum et Atheniensium Deo Lips. 727. PETR. CASP. GUELME de ignoto Deo Hafn. 734. His addendus, qui a LILIENTHALIO omissus est, quem novimus ex LARDNERI Glaubw. der Evangel. Geschichte P. I. p. 344. SAM. DRAKE de ara ignoto Deo sacra Cantab. 724. et SPONII Diss. de aris ignotorum et obscurorum Deorum T. VII. antiq. GRONOVII, inserta ZORNII Biblioth. exeg. antiq. T. I. p. 213. et Abbatis ANSELMII tractatio in hist. Acad. infer. P. IV. De gestis Pauli in urbe Atheniensium peculiare dissertationes emisit: GOTTFR. OLEARII Lips. 706. JOH. HENR. MAJUS Giesf. 727. ERIC. BENTZELIUS de concione Pauli Athenis habita Ups. 669. et novissime JO. SAM. ESKUCH tribus commentationibus academicis 734. divulgatis, Acta Pauli Atheniensia illustravit.

(**) Hic in Dissert. Witteb. 688. habita s. t. Athenae superstitiosae, ille in programmate, de Paulo Atheniensium religiositatem quodammodo laudante, inserto T. II. Poec. p. 587.

non audemus, maxima pars recentiorum iis fayet, qui di-
vum PAULUM superstitionis Athenienses hac voce nequaquam
reos reddere voluisse contendunt, sensumque vocis omni-
mode lenire student, ita ut PAULUS non longe ex eorum
mente abfuerit, pietatis et reuerentiae in Deum laude inco-
las hujus urbis concelebrandi. Ex veteribus huc referendi
CHRYSOSTOMUS atque OECUMENIUS, quorum uterque ex
notione *εὐλαβείας* pietatem denotantis, sermoni Paulino lu-
cem affundere annisi sunt. (*) Ex recentioribus perspicaciae
laus in detegendo vulgatae versionis errore abs HEUMANNO
l. c. tribuitur JO. BRENTIO. Reliquis commentatoribus GROTI-
US, cui noviter dicta mirifice placebant, viam stravit (**).

B 2

§. III.

(*) Loca exhibet SUICERUS sub voce *δαιοδαίμων*.

(**) Collegit eorum nomina studiose Heumannus, qui suam senten-
tiam in programme citato prolatam, ulterius expressit in der
Erklärung des N. T. ad h. l. his verbis: in so weit konte also
Paulus die Athenienser loben, daß sie nicht allen Gottesdienst
verwürffen, sondern die Nothwendigkeit und Billigkeit der Re-
ligion erkanten, und diesen guten Sinn dadurch an den Tag legten,
daß sie, nach ihrer Art, die Religion fleissig ausübeten. Dieses
Vorthells bediente sich nun der Apostel, und rühmet ihre Ge-
neigtheit zum wahren Gottesdienst, sagt aber bald darauf, daß sie
denselben nicht hätten, und daß er ihn ihnen zeigen wolte. Alle-
gat praeter supra memoratos BEZAM, qui, ut infra videbimus,
ad modum dubius est et vacillat in sua expositione CAUSAU-
BONUM, PISCATOREM, DUPORTIUM in notis ad THEOPHRA-
STI characteres, LENFANT, ELSNERUM, OLEARIUM, CORN.

ADAMI

§. III.

Hanc autem explicationem vocis quæ in textu palmaria est, usui cui assueverunt scriptores exoterici siue profani, penes quos in his decidendis summa autoritas est, adversari, neque satis cum aliis novi foederis locis collatam esse, evictum dare constituimus. Non concordat illa cum affectu mentis Paulinae, neque cum statu pervulgato urbis Atheniensium, superstitionis labe magnopere laborantis. Obstat integritas apostolica, quæ veritatem adulationis furo involvere vetat. Videbimus infra, scriptores qui religionis laudem Atheniensibus tribuerunt, longe alia atque honestio

ADAMI, equitem ELLYS, in Fortuitis sacris p. 100, MOSHEMIUM, Sittenlehre P. III. p. 164. LARDNERUM l. c. BENNELIUM, ES-KUCHIUM, Diss. de oratione Paulina ad Athen. §. V. Addimus DODDRIDGE in der paraphrastischen Erklärung ad h. l. qui suam paraphrasin ita defendit: Diese Umschreibung habe ich mit gutem Bedacht so eingerichtet, daß sie dem griechischem Ausdruck Pauli an unbestimmter Deutung gleich bleiben solle, als welches ich für ein nöthiges Stück bey Übersetzung der H. S. halte. Hammond und Lardner haben wol bemerkt, daß wenn man diesem Worte die schlimmste und eckelhafte Deutung beylege, solches wieder den Wohlstand streite, welchen gewis ein solcher Mann als Paulus war vor einer so ansehnlichen Versammlung wird in acht genommen haben. Die Mittelstrasse die Paulus genommen, kann nicht genug bewundert werden, da es zu Athen gewöhnlich gewesen, daß fremde Redner ihre öffentliche Reden mit einem Lobspruch anfangen müssen, der sich auf die Stadt oder ihre Bürger bezogen. Consentit et WARBUTON in libro de divina Moysis legatione L. I. Sect. IV. p. 136. et Lib. II. Sect. VIII. p. 296. eandem tibiam inflat LIMBORCHIUS in Comment. in acta Apost. ad h. l.

stiori vocum constructione id perfecisse. Videbimus Paulum, qui Athenienses non idololatrias, ut par erat, sed superstitiones vocat, praeceptis rhetorum qui insinuationem scopi suadent, satis fecisse. Ut taceam argumentum a sola captatione benevolentiae petitum, non sufficere, ad sententiam stabiliendam, quae argumentorum graviorum, praesertim ex linguae originalis indole petitorum, pondera subvertunt.

§. IV.

Lectio varians, circa hunc locum, unica est, quae *δεισιδαίμωνας* loco *δεισιδαίμονες* substituit, exhibita apud MILLIUM ex codice VALESIANO, teste eodem non magnae autoritatis, ideoque ab aliis variantium lectionum collecto-ribus, BENGLIO, WETTSTENIO aliisque praetermissa. Quare in ea eliminanda, ut textus integritas tuta maneat, non est quod immoremur. Resolvitur vox in duo primitiva, verbi *δεῖδα* et substantivi *δαίμων*. Priorem vocem pro quocunque timore usurpari in liquido est, sive a rebus corporeis vel incorporeis promaneat, ita ut per se nullam notionem vel meticulositatis, vel timoris nimii, vel pavoris includat. Haec causa est cur et cum voce *θεός* saepissime conjungatur, et sanioris cultus indicium est.

§. V.

Amplior campus, quam quem hac dissertatione emetiri possemus, se nobis aperit, in notione DAEMONVM involven-

da. Seges scriptorum, de conceptu veterum de his spiritibus extat (*). Juxta nostram sententiam Δαίμων hoc loco optime per *Mittelgeister* exprimitur. Hoc nomine siquidem omnium consensu apud gentiles veniunt potestates, quae inter Deos et homines interstitae, summis quidem Diis minores, coeterum humana natura majores sunt (**). Dæmones hosce alios bonos, alios malos esse, credebant. In quo certe misere decepti sunt gentiles, nam illi ipsi etiam, quos bonos esse credebant re vera mali erant, idque vel ex eo constat, quod domicilium eorum in aëre circumscribunt. Sed vero bonae mentes quas codex sacer angelos vocat, semper in caelis Dei faciem vident et intuentur, e contrario malorum Spirituum sedes imperiumque in aëre locatur, Eph. 2, 2. Tribuebant etiam gentiles cuilibet homini duos genios, bonum pariter atque malum, unde HESIODVS eos vocat Φύλακας ἀνθρώπων. Bonus credebatur curare ea unde bene homini esset, malus vero perniciem ejus machinari (***)

Hinc

(*) Omnium novissime hanc materiam extricavit FROBESIVS in Diss. Helmst. 748. habita. De Daemonibus sive geniis, cujus recensio. nem dedit KRIGELIUS in den Vollst. Nachr. etc. 751. p. 363. Conferendi sunt praesertim CUDWORTHUS in Syst. intellect. p. 490 BRUCKERI Hist. Philos. T. I. P. II. L. II.

(**) ita ARISTOPHANES distinguit in Plut. Act. 1. Sc. 2.

(***) Omnium instar iuvat adire APULEJUM, qui, de Deo Socratis disserens, inter alia haec habet: *sunt quaedam divinae mediae potestates inter aethera et infimas terras, in isto interstitae aeris spatio,*

Hinc est quod frequens fiat mentio δαίμονος ἀγαθῶ five
ἐὺλῶ, φαύλῳ (*) et e contrario δαίμονος σκληρῶ, κατ' ἐν
φημισμὸν pro κακῶ (**). Cum autem δαίμων spiritum seu
potestatem coelestem generaliter denotet, inde factum,
quod universi etiam moderatorem Plato μίγιστον δαίμονα
vocaverit, quamvis et alibi expresse θεός et δαίμονες distin-
guantur (**). De notione Hebraeorum, quam cum hac
denominatione conjunxerunt, atque Apostolorum, et Chri-
stianorum, quos sequens aetas tulit, infra agemus.

§. VI.

Jam qualis conceptus intellectui scriptorum graecorum
de hac voce in compositione inhaeserit, dispiciendum. An
aliquid laudis aut vituperii, circa modum divina colendi, ei in-
sit? An prorsus pro voce media habenda, ita ut latinorum
reli-

*Spatio per quas et desideria nostra et merita ad Deos comitantur.
Hos graeco nomine δαίμονας nuncupant, inter terricolos coeli
colasque vectores, qui ultro citroque portant, hinc petitiones,
inde supplicia, seu quidam utriusque interpretes et salutigeri. Per
hos eosdem, ut Plato in symposio autumat, cuncta denunciata,
omnesque praefagiorum species reguntur. Eorum quippe de numero
praediti curant singula, proinde ut est eorum cuique tributa pro-
vincia, vel somniis conformandis, vel vatibus inspirandis, vel
nubibus coruscandis, caeterisque adeo per quae futura dignoscimus.*

(*) ARISTOPH. in Equitibus.

(**) THEOGN. in sententiis.

(***) ARIST. A. IV. f. IV. in nubibus.

religioni respondeat necne? Hic firma nobis fiat sententia: notionem vituperii et superstitionis anilis et turbulentae testimoniis tam lucidis comprobari, quae omnibus aliis praevalent, quae unquam in contrarium adducta sunt, aut in lucem proferri possunt. Audiamus PLUTARCHUM, THEOPHRASTUM et ANTONINUM Philosophum. Primus horum autorum integrum *περὶ δεισδαμονίας* nobis reliquit librum, in suis operibus, quem titulum exercitativissimi interpretes superstitionis voce exprimere nulli dubitarunt. Secundus characterum, genii et indolis morumque hominum perspicacissimus conditor, quid sit deisdaemonia non intactum reliquit. Tertius ethnicorum regum et imperatorum Salomo (*) in definiendis officiis hominum exquisitissimo dicendi genere usus, significationem hujus dictionis extra dubium posuit. Addo et his AELIANUM qui inter varias historias, etiam *δεισδαμονίαν*, speciatim Atheniensium, penicillo suo historico nobis ad vivum expressit. In scenam producemus MENANDRUM comicum scriptorem, POLYBIUM et DIODORUM SICULUM, historicos. Si hi autores omni exceptione majores, variisque studiorum et doctrinae generibus imbuti, mentisque affectu et propensione alias inter se alieni, abjecte de hoc vocabulo senserunt, etiam nostra interpretatio firmo, contra quorumvis insultus, fiat talo.

§. VII.

(*) Prout appellat eum, venerandus atque dulcissimus parens meus, hodie RECTOR ACAD. MAGNIFICVS, cui omnipotens, placidam
&

§. VII.

Audiamus PLUTARCHUM qui ita fermocinari infit: *fr-*
scitia (*) (apponam verba ejus latine, ridere enim soleo quos-
dam ita graecarum literarum peritiam, si diis placet, osten-
tantes, ut eas etiam latinae orationi, nulla vel necessitatis
vel elegantiae ratione, infarciant) *Deorum atque ignoratio,*
jam inde ab initio in duos quasi rivos dimanans, ab una parte
in duris et refractariis ingeniis, tanquam in aspero solo, im-
pietatem, quae nullos putat esse Deos, ab altera, velut in tenui
et molli solo, δεσποδαιμονίας animis ingeneravit. Superstitio-
nem graeci δεσποδαιμονίας nominant: qua voce intelligitur, opi-
nionem de Diis esse turbulentam, existimantem quidem esse Deos
sed eos acerbos damnososque esse, putantem - - ac videtur, illum
qui nullos putat esse Deos, nihil moveri numinis notione,
δεσποδαιμονίας autem moveri quidem sed perverse - - Postquam
evigilaverunt non contemnunt somnia sua, neque rident, aut
delectantur eo, quod nihil eorum quibus turbati fuerunt verum
sit: sed umbram fugientes fraudis innoxiae, revera sese deci-
piunt, ac conturbant, sumtusque faciunt, in agyras et im-
postores incidentes, qui eis sic dicant: si te nocturna visa terrue-
runt, Hecatesque commessatio terrenae, vetulam voca, quae
pistrino affidet, et mari corpus merge tuum, ac per totum diem

C

buni

& longaevam largiatur senectutem, in programme novissimo
Pentec. exhibente: *Jure-Consultum de Sp. S. nonnulla meditan-*
tem p. 19.

(*) Utimur editione quae Francofurti prodit, 1559.

bumi deside, coeno contaminari, desidere in sterquilinio, ritu
 alieno adorare θεῶν εὐνοίας gratia, jubentes - - Nos quo-
 que postulamus, ut recto et iusto ore Deum invocetis: neque in
 hostia quidem examinetis, an pura sit et recta lingua, interim
 vero vestras ipsorum linguas pervertentes et inquinantes, ab-
 surdis nominibus ac barbaricis vocibus foedetis ac pervertatis,
 divinam atque a majoribus acceptam εὐσεβείας ἀξίωμα h. e. re-
 ligionis auctoritatem - - metuunt Deos deis daemoniae dediti, et ad
 eorundem confugiunt, adulantur iis et maledicunt, invocant et
 incusant. - - Non enim in hanc sententiam venerunt homines,
 ut universum Diis carere putarent, quod in coelo, sideribus, tem-
 pestatibus, conversionibus et moribus solis circa terram, quibus
 dies et nox efficiuntur, aut alimentis animalium frugumve pro-
 ventibus culpandum aliquid inordinatumve viderent, sed ridicula
 θεῶν εὐνοίας opera atque effectus, verba, motus, praestigia,
 incantationes, circumcursitationes, tympanorum pulsationes,
 lustrationes impurae, sordidae castimoniae, barbarica et injusta in
 templis supplicia ac contumeliae, occasionem exhibuerunt non-
 nullis dicendi, praestare nullos esse Deos, quam qui ta-
 lia probent, iisque delectentur, adeoque sint contumeliosi,
 sordidi, et morosi. Tandem concludit: Coeterum nullus est
 animi morbus, tam multis erroribus perturbationibusque scatens,
 atque tam inter se dissidentibus et pugnantibus opinionibus refertus,
 ὥς τὸ τῆς θεῶν εὐνοίας. Fugienda itaque haec est, non tamen co-
 modo, quo nonnulli latronum aut ferarum insulsum ignemue
 incon-

hac appellatione prodire docet. En ejus verba: *δαιοδαίμωνία* metus esse VIDETUR qui ad res, divinas pertineat; *ὁ δὲ δαιοδαίμων* talis EST (scilicet revera) qui manibus lotis, et sacra aqua respersus, laurique folia ore mandens, totum sic diem ambulat. Et si viam transcurrerit mustela, non prius progreditur, quam alius quispiam eadem transferit, aut lapides tres trajecerit. Ac si in aedibus serpentem viderit, sacrum ibi statuit simulacrum - - - Quod si mus saccum farinarium perederit, ad interpretem adit, interrogans: quid facto sit opus. Qui si responderit: cerdoni dandum esse ut resarciatur, non auscultat ei, sed abit ad numen, rem illam tamen referens - - - et cum somnium vidit, ad somniorum interpretes, ad vates, ad auspices accedit, interrogatum: cui Deo aut Deae vota sint nuncupanda. Et ut mysteriis imbuatur, ad sacerdotes orphicos quotquot mensibus, cum uxore proficiscitur, si uxori non vacet, cum nutrice et filiis. Atque e triviis reversus caput abluit, ad vocatisque sacerdotibus scilla se et catulo lustrari vult. Et quum furem, aut comitiali morbo correptum viderit, exhorrescens in sinum despuit. Hinc definitio ven. HEUMANNI l. c. THEOPHRASTI characteribus superstructa, procidit. Scilicet inquit *ἡ δαιοδαίμωνία* nihil aliud est quam *δειλία πρὸς τὸ δαιμόνιον*, quae THEOPHRASTI est definitio, hoc est timor Dei sive reverentia numinis. Contrarium ingressus orationis memoratae docet. In hoc modo HAMMONDUS, et qui eum sequutus est perspicacissimus HEUMANNUS, vir supra meam laudem positus

positus, non satis perpenderunt verba Theophrasti ἡ δεισι-
δαιμονία ΔΟΞΕΙΕΝ ΕἶΝΑΙ δειλία πρὸς τὸ δαίμονιον. Addere
debuisset: ex interpretatione THEOPHRASTI de-
clarare timorem erga divina, aut irrationalem et
brutum, qui viam pandit opinionibus et cultui ab
surdissimo et intolerabili. Plane autem extra controversiam
ANTONINUS (**) haec posuit, qui asserit hominem sapien-
tem δεισιδαιμονίαν plane non decere. Etenim in laudem
patris sui sequentia profert: καὶ τὸ μὴτε περὶ τῶν θεῶν δεισι-
δαίμον, μὴτε περὶ ἀνθρώπων δημοκοπικὸν ἢ ἀρεσκευτικὸν, ἀλ-
λὰ νῆφον ἐν πᾶσι, καὶ βέβαιον, καὶ μηδαμῶς ἀπειρόκαλον,
μηδὲ κρηνοτόμον h. e. Deos citra superstitionem colebat, neque
auram aut gratiam popularem captabat: in omnibus sobrius, con-
stans, nusquam ineptus aut novitatis studiosus. Hoc loco ne-
gative a religione omnis δεισιδαιμονία excluditur, atque vi-
tiis accensetur. Vocabuli medii indoles est atque character,
ut adjectum epitheton an sinistre vel dextre accipiendum sit,
declaret, veluti de fortuna vel prospera vel adversa, vel an-
cipiti, et simili modo de tempestate loquimur, nusquam
autem ejusmodi usu loquendi haec dictio slipata est. Sed
spectemus etiam Menandri theatrum, de cujus ut et
ANTONINI et THEOPHRASTI, et subsequen-
tium

C 3

testi-

(**) In libro de se ipso ad se ipsum L. I. n. 13. p. 17. ex editione
quae Oxoniae 680. e Theatro Scheldoniaco prodit.

testimoniis, altum apud lexicographos noviores est sub hac voce silentium, etiam apud HINRICUM STEPHANUM, in vasto opere, multo magis alios, qui ultra eundem non sapiunt. Comicus scilicet supra dictus in comoedia cui titulum fecerat *δεισιδαίμων*, ridet eos, qui in quolibet eventu quaerunt *σημείον τινος*; divinationi ex *ῥαβδομαντεία* et *κλειδομαντεία* incumbunt. Maximus Tyrius comparat pium amico, superstitiosum adulatori, inque hunc finem his utitur verbis: *ὁ μὲν εὐσεβὴς φίλος θεῶ, ὁ δὲ δεισιδαίμων κόλαξ θεῶ*. Etiam non in alium quam in superstitiosum digitum intendit Diodorus Siculus, asserens: *δεισιδαίμονες sunt οἱ μέλλοντες εγχειρεῖν ταῖς παρανόμοις καὶ μεγάλας πράξεις*, i. e. qui suscepturi sunt facinora iniqua et insignia.

§. IX.

Incusat quidem Ven. HEUMANNUS, pro firmanda sua sententia, interpretem AELIANI, quod in versione hujus vocis hallucinatus fuerit, his verbis: *Adjungo Aelianum disertissimum scriptorem, qui singulare caput scriptum reliquit περὶ Ἀθηναίων δεισιδαιμονίας, quod imperite reddidit interpres latinus: de Atheniensium superstitione, cum vertere debuisset: de religione vel religiositate Atheniensium. Non minus enim eo loco laudat Aelianus Atheniensium civitatem, quam Livius Romanam suam laudat, dicens: eam esse civitatem religiosam, in principiis maxime novorum bellorum.* Ast consideret lector imaginem

ginem religionis Atheniensium, quam modo memoratus scriptor reliquit, et judicet, an in laudem aut vituperium dicta sint sequentia: (*) *Tantam δεισιδαιμονίαν Αθηνιenses animis conceperant, ut si quis vel parvam ilicem excidisset e loco heroum, cum morte multarent. Sed et Atarben quoniam Aesculapii sacrum passerem usque ad necem verberasset, (**) non impune ferre siverunt, sed Atarben morti adjudicarunt, neque imprudentiae neque insaniae rationem ducentes, dicebatur enim non sponte at per furorem id fecisse.*

§. X.

Jam nefas foret praetermittere, quaenam sint testimonia, quae tantam cohortem summorum interpretum, tam honeste de hac voce sentire cöegerint. CUDWORTHUS qui se asseclam hujus sententiae, velut in transitu tamen, proficitur (*) provocat ad verba summi ARISTOTELIS, (**) quae in hunc modum fluunt: *ἔτε δὲ τὰ πρὸς τὰς θεὰς φάμεσθαι αὐτὸν σπυδαζόντα διαφερόντως. ἡτίον τε γὰρ φοβῶνται, τὸ παρὰ θεῶν*

(*) Variarum historiarum L. V. C. XVII.

(**) SCHEFERUS in notis hanc recensitionem ita illustrat: *ὁ ἱερός εἶδος* est passerculus ille qui in fano Aesculapii, ut avicula id genus solent, nidulum suum suspenderat, et loci sanctitate ab omni injuria defendebatur. Hunc Athenienses Aesculapii hospitum supplicem quae, sacrum reputarunt Deo, apud quem habitabat, quod ex Herodoto confirmat L. L. c. 159.

(*) In System. intellect. p. 490.

(**) Lib. V. c. XI. de republica

θεῖν τε παράνομον ὑπὸ τῶν τοιγῶν, εἰ δὲ δεισιδάμονα νομίζουσιν
εἶναι τὸν ἄρχοντα, καὶ φροντίζειν τῶν θεῶν, καὶ ἐπιβλεύουσιν
ἥττον, ὥς συμμάχους ἔχοντι καὶ τὰς θεάς. Sed ipsemet

Cudworthus omnibus numeris absolutam sibi nostrum loco
insinuavit responfionem, addens: *quamquam ipse Aristoteles*
non ejus hic officio fungitur, qui laudabili sensu δεισιδαιμόνων
appellari potest, verum hominis personam sustinet versuti ac cal-
lidi qui principem regnandi cupientem, artibus parum ingenuis
imbuit. Cogitetur hic de Machiavellica institutione princi-

pis. HAMMONDUS praecipue POLYBII innititur autoritate, cu-
jus verba absque mutilatione haec sunt: (***) μεγίστην δὲ μοι-
δοκεῖ διαφορὰν ἔχειν τῶν Ῥωμαίων πολίτευμα πρὸς τὸ βέλτιον,
ἐν τῇ περὶ θεῶν διαλήψει. καὶ μοι δοκεῖ τὸ παρα τοῖς ἄλλοις ἀν-
θρώποις ὀνειδίζομενον, τὸτο συνέχειν τὰ Ῥωμαίων πράγματα,
λέγω δὲ τὴν δεισιδαιμονίαν. ἐπὶ τοσούτον γὰρ ἐκτετραγαδεῖται καὶ
παρεξηκεται τὸτο τὸ μέρος παρὰ αὐτοῖς, εἰς τε τὰς κατ' ἰδίαν
βίβας καὶ τὰ κοινὰ τῆς πόλεως, ὥστε μὴ καταλιπεῖν ὑπερβολὴν
ὅ καὶ δόξειεν πολλοῖς εἶναι θαυμάσιον, ἐμοί γε μὲν δοκᾷσι τῷ
πλήθει χάριν τὸτο πεποιηκέναι i. e. ex versione Jani Lascari
Videtur autem mihi Romana respublica in sententia de diis ab eo
differe, quia melius est. Et arbitror apud universos mortales
esse probrosum, quod hoc in factis Romanorum continetur. Lo-
quor

(***) LVI. p. 192. utimur editione quae Basileae per Johan. Hervagium 1549. lucem conspexit.

quor autem de superstitione. Usque adeo namque haec pars tragice apud eos deprædicatur, et in vitam illorum tam privatam, quam civitati communem subintroducitur, ut augeri nequeat: quod et multis sane stupendum videri poterit, mihi vero videntur hoc fecisse propter plebem. Addit Polybius porro: si quidem enim ex viris sapientibus congregari respublica potuisset, forsitan huiusmodi modus necessarius haudquaquam extitisset. Quoniam autem plebs universa illegitimis desideriis admodum obnoxia, iræ inconsideratae, furori ac violentiae, reliquum est, metu incerto et ejusmodi tragoedia retinendam esse multitudinem. Anne autem hoc, quod propter plebem excogitatum est, superstitionem sapit? Nonne id quod viri sapientes statuunt, ab iis discernit, quod vulgo ars regnandi obtrufit? Sole clarius est ex his, POLYBIUM per metum incertum præcipue definire δεισδαιμονίαν, qui inutiles parit caeremonias (****). Non

(****) Ut contraria juxta se posita magis elucescant, juvat ipsum audire HAMMONDUM, quomodo hunc locum in scenam producat, ita videlicet: judicat, Romanae reipublicae regimen reliquis multo præstantius fuisse, ἐν τῇ περὶ Θεῶν διαλήψει, in sententia de Diis. Quod ita laudaverat, his verbis expressit: λέγω δὲ δεισδαιμονίαν, eorum dico religionem quae ἐπὶ τοσούτον ἐκ τετραγῶδειται καὶ παρεισῆκεται, tantopere jactabatur et omnibus miscebatur negotiis ὅσε μὴ παραλιπεῖν ὑπὲρ βολήν, ita ut amplius non posset. Quod licet Romanis exprobaretur ab aliis, tamen ei maximis laudibus extollendum videbatur, καὶ σὺν

autem refert, ut nos vices interpretis huius scriptoris sustineamus, ipsemet alio loco (*) imaginem deisidæmonis ita depingit, quod sit ἐνυπνίων καὶ τεράτων γυναικείων πλήρης i. e. somniornum et portentorum muliebrium plenus. An ergo ut unda undis contraria, ita et sibi ipsi scriptor constans modestus et celebris? Restat REVIVUS inter Criticos Anglicanos conspicuus, qui, reliquis dissentientibus, præter GROTIUM, XENOPHONTIS (**) verba in subsidium vocat, huius tenoris: αἰεὶ δὲ, de Agesilao loquitur, δεισιδαίμων ἦν, νομίζων τὰς μὲν καλῶς ζῶντας, ὑπὸ εὐδαίμονας, τὰς δὲ εὐκλεῶς τετελεωτηκότας ἤδη μακαρίους h. e. ex versione LEUNCLAVII *semper religiosus erat, et honeste quidem viventes nec dum felices: quæ vero gloriose mortem oppetiissent, eos, iam beatos existimabat.*

Fa-

ἔχειν τὰ Ῥωμαίων πράγματα, et rempublicam Romanam continere. Qualis hic est observantia coheræntiæ? Ubi sequentia? Inde iudicandum de testimoniis Diodori Siculi, qui L. XIV. refert de Imilcone, qui semet ipsum post admissum sacri legum damnaverit, et πολλὴν τοῖς πολίταις ἀπέλιπε δεισιδαιμονίαν, quod vertit: civibus suis Dei reverentiam multam reliquit: et L. V. de præcis Gallis verba faciens, ait, ingentem vim auri apud eos in templis fuisse Diis consecratam, ex qua tamen nemo quidquam subduceret διὰ δεισιδαιμονίαν, cum jam de mente huius autoris ex §. VIII. satis instructi simus.

(**) Lib. XII.

(***) In oratione de Agesilao rege p. 673. E. ex ed. Francofurtana anni 1596.

Fatemur, majorem huic effato vim inesse, ac omnibus reliquis. Qui autem seposito partium studio, ἐμμενείας regulas rite adhibuerit, ab nostra sententia non dimovebitur. Consensu scriptorum, qui de hoc mentis affectu ex instituto egerunt, idea illius est fixa eademque determinata. Si ergo unicus cuiusmodi libri autor, ab hae via deflectere videtur, rectius est, eundem cum aliis conciliare, quam novam vocis significationem ex ejus verbis eruere. Hoc ipsum exegetis sacra suadet, ex clarioribus locis difficilioribus lucem affundere. Hinc colligimus, XENOPHONTEM hoc loco de deïfidaemonia vivocis loqui, quo intuitu est metus erga spiritus. Egregie hoc illustratur ipsa dictione superstitionis. Si virtutem syllabarum spectes, est praestantissimae indolis, et designat, eum qui superos statuit; neutiquam eum, qui in divinis quidquam quod modum excedit, sive ὑπὲρ ὃ γέγραπται pro vero habet. Germani nonnulli male loquuntur: Ueberglaube, rectius Aberglaube. Ex innocenti quoque structura vocis superstitionis ortum est, ut apud VIRGILIUM unica vice sumatur pro religione, (***) qui alias, ut infra dabitur de vana loquitur superstitione. Neutiquam autem inde concludere fas est, superstitionis vocem apud scriptores Romanos

D 2

esse

(***) Aen. XII. v. 317.

Adjuro Stygii caput implacabile fontis,

Una superstitio superis quae reddita divis.

consule hoc ipsum adstruontem Cl. Heumannum, in programma-
te citato.

esse mediam. Ita et hic procedendum esse, firmiter nos persuasos habemus.

§. XI.

Lexicographorum, in huius vocis exprimenda virtute, mira est varietas, nesciunt quandoque quo se vertant. Immanem committit errorem Etymologicum magnum, incerti autoris opus, ita de hoc vocabulo ferocinans: Ἰσέον ὅτι παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἐπὶ καλῷ λαμβάνεται· παρὰ δὲ ἡμῖν τοῖς Χριστιανοῖς, ἐπὶ τῆς ἀσεβείας λέγεται ἡ δεισδαίμονία. Afferit siquidem, contra testimonia fat plurima, quae antecedens pagina sistit, apud gentiles in bonam partem accipi vocabulum, apud Christianos vero de impietate dici. POLLUX remotissimi aevi Lexicographus, ita definit, ut nostra sententia inde corroboretur. Pietatem nominat, curam earum rerum, quae ad Deos pertinent; qui autem supra modum de cultu eorum statuit, illum esse deisidaemonem pronunciat. En integra verba onomastici: εὐσεβής, Θεῶν ἐπιμελής, ὁ δὲ ὑπὲρ τῶν Θεῶν, δεισιδαίμων καὶ δεισίθεος. HESYCHIUS utramque admittit significationem, δεισιδαίμων, inquit, ὁ τὰ ἑδωλα σέβων, εἰδωλολάτρης, ὁ εὐσεβής καὶ δειλὸς παρὰ Θεοῖς. SUIDAS, praeter mentem gentilium et Christianorum, ab omni culpa et vitio fere liberare illam studet, est namque ipse εὐσεβής, ἢ ἀμφίβολος περὶ τὴν πίσιν καὶ οἰονεὶ δεδοικώς - - ἀντὶ τῆς Θεοσεβείας, εὐλαβείας περὶ τὸ Θεῖον, ἢ δειλίας.

BU-

BUDAEUS omnium primus notionem religionis produxit, quem singuli noviores interpretes, in explicando dicto Paulino, sunt sequuti. Ast quam parum circumspecte hoc loco versatus fuerit, exinde constat, quod se recipiat ad verba PLUTARCHI ex vita Alexandri: *δαισιναιμονία ἤρπητο τῆς πόλεως*. Quæ perperam reddidit ita: religio invasit urbem, cum tamen Plutarchus, quam maxime constantem in definienda hac voce, in anterioribus ante oculos se sistat.

§. XII.

Ordinis ratio postulat, ut hæc cum novi foederis tabulis conferamus. Occurrit isthaec dictio altera vice in combinatione, in oratione a Festo occasione inquisitionis Paulinae ut vulgo putabatur heraseos, ad regem AGRIPPAM habita, Act. XXV. 19. ubi refert: quæstiones quasdam, *περὶ τῆς ἰδίας δαισιναιμονίας ἔχον πρὸς αὐτὸν*, Hic ipse GROTIUS aliam viam interpretationis ingreditur, quam Act. XVII. 22. elegerat. Longe aliam quoque BEZA (*). LARDNERVS au-

D 3

tem

(*) Nihil insolitum GROTIUS videtur, Festum provinciae præsidem hic superstitionis Palæstinae incolas arguere. Romani ita de Judæis loqui, peculiariter assueti erant a primis labiis. Ad *Quintilianum* provocat, qui de *Mose* Judaicae superstitionis auctore L. III. loquitur: Ad *ULPIANUM*, asserentem, *in lege qui ad tempus*, D. de *Decurionibus*, *eis qui Judaicam Superstitionem sequantur*, divi Severus et Antoninus honores adipisci permiserunt, sed et necessitates eis imposuerunt, quæ superstitionem eorum non laederent. Addimus *TACITUM*, qui Lib. IV. hist. Su-

persti-

tem pro tuenda sua opinione causam adversantis sententiae strenue agit (**). At consideremus nativam dictionis significationem, quae ab ipsis gentilibus in contemptum religionis vulgaris usurpata fuit: Consideremus Festi odium erga religionem Judaeorum: Consideremus quam nihili et flocci

perditioni obnoxiam gentem vocat, adversamque religionibus. Majori argumentorum apparatu BEZA idem adstruit. Impie, juxta ejus mentem, loquitur profanus homo, de veri Dei cultu, nihil etiam Agrippae regis praesentiam veritus. Probabile est hunc etiam Agrippam majorum suorum vestigia sequutum, et ita professum esse Judaicam religionem, ut tamen Romanos minime vellet offensos.

(**) l. c. Es ist nicht glaublich, daß Festus zu dem Agrippa von der jüdischen, das ist, von Agrippae eigener Religion, verächtlich werde geredet haben, — vielmehr ist offenbar, daß Festus gegen ihn viel Ehrerbietung erwiesen. Affert locum Josephi de Manasse, qui abominata idololatria consilium coeperit. *πάση χρηόδαι περὶ αὐτὸν* (verum Deum nempe Israëlis)

δαισινδαμονίας: et Claudium Imperatorem Judaeos admonitos voluisse, *μὴ τῶν ἄλλων δαισινδαμονίας ἐξουθενίσαι*. Hinc viam sibi pandit de priori loco ita concludendi: Die härtere Bedeutung hier anzunehmen, verstattet auch das ganze Vorhaben der Rede Pauli nicht. Wenn er ihnen zuerst gesagt, sie wären abergläubig, so hätte er durch das folgende sie darin bestärkt, und ihren Aberglauben vermehrt. Hätte Paulus von einem falschen Gott ein Beyspiel hergenommen, so wäre einige Ursache vorhanden, das Wort in dieser Stelle in der harten Bedeutung zu nehmen. Meiner Meinung nach will also Paulus sagen: Ich sehe, daß ihr in allen Stücken sehr ehrerbietig gegen Gott und dem Gottesdienst ergeben seid, denn ich bin durchgegangen &c.

floci res religionis Judaicae ipso hoc actu pendeat : Exinde certe, quo animo hanc praecise cultus rerum divinarum denominationem deprompserit, satis patet. Collocat Jesum inter δαίμονας, seu heroum fato functorum animas, ideoque ejus cultum δεισιδαιμονίαν vocat. Agrippae enim narrat Judaeos habere ζητήματα quænam, περὶ τινος ἰησοῦ τοῦ θνητοῦ, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν.

§. XIII.

Patrocinator nostrae sententiae summum in modum notio daemonum, cui omnes, quotquot alias in N. T. fermocinare audimus, assueti erant. Semper sub nomine Daemonis malus Spiritus oculis eorum obversabatur. Concludimus inde, eundem conceptum, qui incolis in Judaea degentibus, sive Ebraeis, sive Christianis, et Apostolis reliquis, de voce δαίμων familiaris fuit, eundem gentium doctorem ad destruenda opera diaboli sequutum, et palam professum fuisse. Siquidem hoc etiam ex reliquis hujus Apostoli scriptis elucet. Per ποτήριον δαιμονίων, (*) utique juxta mentem Apostoli intelli-

(*) 1 Cor. X. 20. 21.

(*) Curatius haec examinavit tractatus f. t. *Historie der heidnischen Opfer-Mähler* C. III. §. 5. p. 37. cujus autor est SAM. WALTHERUS ut commemorant U. N. anni 727. p. 1185. Non tantum Dii sed et genii libatum fuisse, praesertim illis, qui sanguinem fitebant, et truculentia delectabantur, caedibusque animalium et hominum, allatis testimoniis comprobant. Ex his PORPHYRIUM saltem adduxisse lubet, qui L. II. c. 42. de abstinentia, mentem coecu-

telligitur calix spirituum malorum, quos daemones vocamus. Insignis differentia est, quam statuit inter ea, quae gentiles immolabant daemonibus, et quae Deo offeruntur (**). MOSHEMIUS, post fata etiam ecclesiae Evangelicae decus, rejicit quidem hoc loco (***) versionem Lutheri, et pro Teuffel nomen Goetter substitui mavult. Sed forsan mentem ejus non subierunt loca V. T. quae respiciunt ad immolationes paganorum, factas **טִשְׁבֵּץ** satyris Lev. XVII. 7. 2 Par. XII. 5. **טִשְׁבֵּץ** cacodaemonibus Deut. XXXII. 17. et Ps. CVI. 37. Quis dubitat hanc notionem ad scriptores N. T. transiisse, quorum aevo status gentilium prorsus immutatus reperiabatur (*). Hinc denuo comprobamus, Apostolo *δαίμονι-
δαίμονες*

coecutientium idololatrarum exponit: *Hi sunt* (loquitur de daemonibus *ἐν ὕλῃς* five materialibus) *qui libatione et sacrificio-
rum nidore oblectantur, quibus corpus eorum spirituale pinguescit. Vivunt enim vaporibus et suffimentis. Conferendus SPENCERUS de leg. ritual. p. 717. seqq.*

(**) Plura qui desiderat adeat ZORNII opuscula sacra P. I. p. 138. et dissertationes: OLEARI, de *κοινωνία* Christi cum daemoniis: MISLERI, de calice et mensa Domini et Daemoniorum: HAMMERICI de mensa et poculis daemoniorum. MAJI observ. sacr. L. III. pag. 38.

(***) In Comment. ad. h. I.

(*) Vide van DALEN in libro de origine et progressu idololatriae p. 94. MARCKII exercit. scriptur in V. T. p. 452. AMELII Erörter. P. I. p. 1049. BOCHARTI hierozoicon I. 641. Bibl. Bremf. VIII. p. 305. DOUGTABI Analecta sacra p. 145. URSINI analecta

LVI.

daemones esse fuisse, qui cultui geniorum, vel malorum vel bonorum, atque inde superstitioni prae aliis dediti erant. Merito innitimur hoc argumento: si jam apud paganos haec vox de religione usurpata erat suspecta, certe ex ore Pauli non leniori affectu progressa est. Placent nobis verba PISCATORIS, ad h. l. mentem Apostoli sic exprimentia: *Nimis jam pleni estis daemonibus; non opus est ut plures vobis apportem.*

§. XIV.

Acquiescere hic possemus, nisi in cohaerentia Textus, et captatione benevolentiae oratori necessaria, contradicentes summum praesidium collocarent (*). Moris erat Athenis publice verba facienti, a laude urbis et incolarum orationem

LVI. c. 27. CASAUBONIANA p. 295. PFEIFFERI dubia vexata p. m. 710. BEIERI notas ad Seldenum de Diis syris p. 242.

(*) eleganter pro more suo haec insinuat B. MOSHEMIUS l. c. *Er machet, ita habet, den Anfang seiner klugen Rede, mit einem Lobe der Versammlung, die ihn horete. Wer Aufmerksamkeit verlangt, der muss zuerst das Hertz der Zuhörer gewinnen. Ein Apostel Jesu Christi schämet sich nicht dieser Erinnerung der weltlichen Redner, die ihren Grund in der Natur der Menschen hat, zu beobachten, und Leuten, die mehr Straff- als Lobwürdiges an sich hatten, den Ruhm dessen sie würdig waren zu geben. Nach unsrer Uebersetzung ist der Eingang der Apostolischen Rede eine Bestrafung. Aber es ist billig, daß wir hier die verständigsten Ausleger auch unter unsren Lehrern hören, die uns versichern, daß das Wort, welches hier durch Aber-*

E

nem auspicandi (**). Ad acquirendam igitur benevolentiam et attentionem, pariter ejusmodi exordio, prudentissimum atque in arte dicendi versatissimum Paulum, uti decuit. Consequentia itidem, quae cultum laudabilem ignoti Dei oculis sistunt, ingressum apostolicum ab omni convicio liberare asserunt. Demus autem, quod prius concernit, v. 22. initium orationis Paulinae recte collocari, quamvis jam in foro antea, cum his, qui eum adusque vicum Martium sequuti erant, litem habuerit, ubi cum eo conflictabantur quidam Epicuræi et Stoici philosophi, inter quos nonnulli insurrexerunt contra illum verbis: quid vult spermologus hic dicere! Sit ita Paulum hic de novo exorsum esse. Quanta cura interim existimationi praesentium pareit, dum supersticiosos vocat eos qui idololatrae revera erant? Quo sensu et nos utique largiamur, Paulum Athenienses quodammodo laudasse. Erant in his Epicuræi, qui negant ullos esse Deos, aut si sunt, negant illis esse curae res mortalium. Et Stoici inutiles auditores gratiae Evangelicae, quippe qui sapientem suum aequarent diis, atque hominis summum bonum in ipsius hominis viribus

glauben gegeben worden, eines von denen sey, die eine gute und böse Bedeutung annehmen können. Ist es glaublich, daß der Apostel ein Volek, dessen Gewogenheit und Freundschaft er suchte, gleich anfangs gescholten und eines Lasters beschuldiget habe.

(**) Loca specialia quae hoc ex scriptoribus graecis evincunt, vide apud LARDNERUM l. c. ex PHILOSTRATO in vita Alex Sophist. §. 3. vit. Polem. §. 4. vit. Adriani §. 2.

viribus collocabant: reliqua turba miserabili caligine, omne daemoniorum genus pro vero Deo colebat. Apud tale theatrum prudenti utique consilio opus erat, si vellet Dei nuntius cum fructu audiri. Quomodo igitur Paulus, insignis ille dicendi artifex, rem aggressus est? Necessse erat detestari idololatriam, praedicare unum verum Deum. Prudentissimo igitur consilio et temperamento utique proponit ista. Non orditur ab execratione criminis idololatriæ: Non appellat Deos Atheniensium lignum et lapides, aut, quod his deterius est, impios spiritus, Deo invisos et generi humano inimicos: Non exprobat illis nefaria crimina per quae traditi fuissent in reprobum sensum, qualia contextit in epistola ad Romanos. Nondum enim expediebat. Sed moderatissime dicit: se ex eorum simulacris ac monumentis deprehendisse, Athenienses non vacare superstitione, et hoc ipsum mitigat per comparisonem supersticiosiores. Atque hoc ipsum rursus attenuat, addens quasi. Non timebat Athenienses, sed lucrum affectabat, et assequutus est. Non vocat idola et impietatis monumenta, quae cum horrore conspexerat, sed mitiori verbo *σέβασματα*, quicquid enim colimus aut veneramur *σέβασμα* dici potest. Coeterum aut scivit gentium doctor, vocem *θεοδαίμωνιαν* utriusque significationis vices sustinere, aut non? Si probe hujus potestatis gnarus fuit, an captationem benevolentiae, ambiguae vocis expositioni committere, erat consilii? Certe hoc casu prorsus ab ejus usu

abstinuisset. Si non sciuit, mens ejus ex usu vocis daemonum, prout apud Judaeos et Christianos in valore erat, non nisi deterioris, circa hanc dictionem sententiae, capax fuit.

§. XV.

Sed res summa versatur adhuc circa cohærentiam Textus. Ibi non solum quae sequuntur, sed et quae antecedunt, sunt merito attendenda. Ad subsequencia respicienda B. MOSHEMIUS, et qui viam ei paraverunt, et vestigiis eius insistant, admodum proclives sunt, priorum aspectum fugientes aut sicco pede praetereuntes (*). Voces autem κατὰ πάντα litem dirimunt, BOISIUS (**), quidem in phrasi κατὰ πάντα subintelligit τόπον, ut inde sensus emergat: Per quascunque urbes etiam transierim, nullos vobis religiosiores con-

(*) Juvat iterum audire Moshemium l. c. Man braucht diesen so deutlichen Grund nicht einmahl, um zu beweisen daß die angezogene Verbesserung unsrer Uebersetzung rechtmässig sey. Die Folge der Rede des Apostels setzet sie ausser Zweifel. Er bestätiget seinen Satz durch ein Stück des Atheniensischen Gottesdienstes, durch den Altar den man dem unbekanten Gott aufgerichtet hatte, wie übel würde sich dieses zu der Anrede des Apostels schicken, wenn er in derselben die Bürger zu Athen des Lasters, das man den Aberglauben nennt beschuldiget hätte. Sein Schluß wäre dieser: Ihr Athenienser seyd abergläubische Leute, den ihr habt dem Gott der über alles herrschet, dem Gott dessen Bote ich bin einen Altar gebauet.

(**) In collatione p. 429.

conspexi. *Sed praestat*, utor verbis B. WOLFFII, (***) *de rebus accipere, cum δεισιδαιμονίαν suam variis modis v. c. cum multitudine deorum, festorum dierum copia, varietate cultus, et copioso εἰδωλομηνείας apparatu exsererent.* Sequens inde enascitur syllogismus:

Quodcunque occasionem dedit de statu ecclesiastico Atheniensium iudicium ferendi, illud etiam circa definiendam notionem huius vocis, quae pomum eridos est, in censum veniat necesse est:

Atqui non solum ara ἀγνώσῳ Θεῷ consecrata occasionem dedit de - - - sed etiam alia σεβάσματα, et omnia quae oculis διερχόμενος conspexerat, ansam suo iudicio et inculpationi praebuerunt:

Ergo - - -

Minorem propositionem probat enunciatio κατὰ πάντα, quae innuit, huc omnia ea esse referenda, quae transiens oculis notaverat, ex quibus colligit Athenienses esse δεισιδαιμονεῖ-
ες (****). Quae Apostolus autem in subsequentibus de

E 3

ara

(***) In curis philologico criticis ad h. l.

(****) Quam tristis autem facies urbis hoc intuitu fuerit, verbis ipsius Mosheimii exponam: *Paulus langte zu Athen an, um Jesum Christum in dieser grossen Stadt zu predigen, und ihm eine Gemeine in dem Schoosse des Aberglaubens und der Abgötterey zu sammeln. Auf allen seinen Gängen und Wegen begegnete ihm Zeichen eines unsinnigen und thörichten Aberglaubens. Tempel, Priester, Altäre,*

ara ignoti Dei protulit, occasionem tantummodo dederunt in rectam viam eos deducendi. In eo solo aliquid sanioris cultus enituit, ejusque speciem habuit. Speciem habuit inquam, in se considerata mera et absurdissima erat idololatria. Nimium hypothese suae seruit MOSHEMIUS, quam adstruxit in dissertatione citata. Redit illa eo, intelligi hic, ex mente Atheniensium Philosophorum, Deum inpercrutabilem, uniuersi conditorem, D. T. O. M. quem Jesaias propheta C. XLV. 15. אל מסתתר אלהי ישראל מושיע vocat. De quout telam pertexamus, et nostram proferre sententiam, quamvis lubenter chartae parceremus, necesse est.

§. XVI.

Origo ejusmodi altarium diis incognitis dicatorum, non tam abscondita est, ut antiquitatum scrutatoribus effugere potuerit. Patrum ecclesiae sententiam, solertia subsequenterum temporum in inquirendis veterum testimoniis dudum vicit & destruxit. HIERONYMUS nullo suffultus testimonio, diis Asiae, Europae et Africae ejusmodi altaria dicata fuisse censet: ISIDORUS PELUSIOTA, HERODOTI et PAUSANIAE testimonia respiciens, speciatim originem istius altaris, quem Paulus tanta oculorum acie intuitus est, sibi inuenisse uisus est. Refert enim

Altäre, Anbeter, Opfer genug: und nirgends etwas, daß der Opfer, der Priester, der Tempel, der Anbetung würdig ist. l. c. p. 160. Confer. haec pluribus demonstrantem ECKHARTUM in dissertatione citata.

enim HERODOTUS et PAUSANIAS : (*) Athenienses a Spartanis
opem petiisse, cum Persae Graeciam magna invasissent manu, &
Philippidi qui mittebatur occurrisset simulacrum Panis, qui ne-
glectum sese quaerebat, atque auxilium promittebat. Quem cum
ignoraret quis esset, gratos interim ἀγνώστῳ θεῷ aram inscrip-
sisset. Quis vero ex hac relatione colligere potest, Philippi-
dem atque Athenienses ignorasse, quis Deus apparuisset, au-
xiliumque promississet. Expresse nominatur Deus iste Pan,
eique sub hoc, non sub ignoti Dei nomine honores habitos
esse, templumque structum asserunt, in cuius quoque rei testi-
monium addit Pausanias: ἄρκος μὲν ἔν ὃ θεός, ἐπὶ ταύτῃ ἀγγε-
λία τετίμεται: Sed testis hujus rei omni exceptione major est
DIOGENES LAËRTIUS, qui mirifice acta Pauli illustrat (**)
Namque ita hic biographus rem ab ovo orditur: Quum aliquan-
do Athenienses peste laborarent, responso a Pythia accepto, urbem
expiari oportere, Niciam navis miserunt, Epimenidemque ex
Creta advocarunt. Profectus autem Olympiade XLVII, lustra-
vit urbem pestemque compescuit, hoc modo: sumpsit oves nigro
et candido vellere, duxitque πρὸς τὸν Ἀγρίον πάγον, atque inde
quo vellet abire permisit, his qui illis sequebantur mandans, ubi-
illac accubissent, singulas mactarent, τῷ προσήκοντι θεῷ (ad quem
Deum scilicet res illa pertineret) atque in hunc modum quiescit
lner,

(*) Herod. Erot. e. 105. Pausan. L. I. in Atticis. Jfiod. L. IV. Ep. 69.

(**) In vita Epimenidis LL. p. 78. ex ed. Henr. Stephani.

*Ἰνερ, ὃ θεὸς ἔτι καὶ νῦν ἔστιν ἐν ἡμῖν, κατὰ τὰς δῆμους τῶν ἀθη-
ναίων βωμὸς ἀνώνυμος.* Itaque ex eo tempore, etiam ad
aetatem Laërtii, frequenter videbantur per pagos Atticæ ter-
rae, sacrae arae sine nomine, idolo innominato consecratae.
Videre quoque ex inde licet, qualis Atheniensium Deus in-
cognitus fuerit, qui isthoc modo publice colebatur. Dubi-
tabant an Deus Deave erat: Dubitabant, an summo aut infe-
riori, aut medioxumo haec essent tribuenda. Prouti ejus-
modi opinio etiam sapientissimis illius temporis viris erat fa-
miliaris, ut ex CICERONIS discimus exemplo (**). Cogi-
tationes igitur quorundam de Deo abscondito Israelis, cujus
vates ESAIAS meminit, prorsus, utut piae, tamen proci-
duat (***) Quadrat huc apprine potius dictum VIRGILII (*)

hanc tanti numinis aram,
vana superstitio veterumque ignara Deorum
imposuit.

Haec Apostolum latere non potuisse prorsus confido.

§. XVII.

(**) Terentiae suae ita mentem suam declarat. Ep. 7. Lib. XIV. *ita
sum levatus, ut mihi Deus aliquis medicinam fecisse videatur, cui
Tu quidem Deo pie et caste satisfacias.*

(***) Ex aëclis hujus sententiae nominare sufficit VOSSIIUM Theol.
gent. P. 1. LL. c. II. BOXHORNIIUM, Quacst. Rom. 13. MOSHEMI-
UM dissert. cit.

(*) Aen. VIII. v. 186.

§. XVII.

Ergo et ex his liquet, non quodammodo PAULUM Athenienses laudare, sed acriter perstringere, tali vocabulo usus, quod apud illos male audiebat. Concedo, scriptores coevos, coecitate cordis laborantes, Atheniensium religiositatem summis laudibus extollere, in quo contradicentes magnam praesidium, suae sententiae sibi invenisse videntur. PAUSANIAS (*) in descriptione urbium Graeciae, prae aliis civitatibus iis laudem tribuit *εἰς τὰ θεῖα σπευδῆς ἕνεκα*. LYCURGUS (**) rempubl. extollit: *ὅτι ὃ πλεῖστον διαφέρειτε τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τῷ πρὸς τε τὰς θεὰς εὐσεβῶς ἔχειν* JOSEPHUS (***) testatur, quod eos *τὰς εὐσεβεστάτας τῶν ἐλλήνων ἅπαντες λέγουσιν*. Etsi igitur a gentilibus laudantibus, ad Apostolum laudantem quodammodo, non valeat consequentia; Attentionem tamen meretur, quod in hunc finem vocabulis honestissimis usi fuerint. Modo studium in divina, modo pietatem erga Deos, modo religiosissimos nominant; laudis autem et encomii gratia nunquam ab iis *δαιοιδαίμονες ἕρες* appellantur, quod idem tum temporis erat, ac si hodie quem Fanaticum, Quacke-

(*) l. c.

(**) In oratione adversus Leocratem.

(***) Adversus Appionem.

(*) Allegat haec Grotius pro tuenda sua sententia. Addimus, et XENOPHONTEM, qui in Libro de republ. Athen. auctor est, illos *ἄγειν ἑορτὰς διπλάσις*, quam reliquos. Pariter et ISOCRATES appellat eos *πρὸς τὰ τῶν θεῶν εὐσεβεστάτα διακειμένους*, in panegyrico de Athen.

kerum, Enthufiaften, aut hominem in vernacula einen Heiligenbeiffer vocares, cui notio *δαιμονίας* apprime respondet. Neque praetereundum est, non solis Atheniensibus, sed et aliarum urbium incolis hanc laudem propriam fuisse, velut Camillus de Roma gloriatur: *Nullus locus in hac urbe non religionum deorumque plenus est.* Liv. Lib. V. c. 52.

§. XVIII.

Accedit antiquissimarum versionum concordia cum nostra sententia. SYRUS, graeci sermonis, qui tum temporis in ore hominum versabatur, apprime gnarus, exprimit per cultum daemonum, sive ut radix *דַּיִם* vel *דַּיִם*, uti et Hebraerum *דַּיִם* de notat, vastatorum et perditorum. Meliori modo expressit Aethiops: *video vos insanire in omnibus*, cujus versionem prorsus nostram facimus. Haec significatio cum mente PLUTARCHI, atque aliorum ethnicorum scriptorum, qui data opera fixam hujus vocis notionem nobis reliquerunt, ex asse concordat. Praetermittimus collationem, Copticarum et Armenicarum versionum aliarumque, cum omnes bibliothec angulos, ubi haec latent, nobis perreptare non integrum fuit. Placet nobis interea judicium perspicacissimi Dni. Michaëlis, de autoritate antiquissimarum versionum conceptum, his verbis: So wenig ich jemand rathen wollte, sich viele neuere Übersetzungen des N. T. zu seinem Gebrauch zu sammeln, als aus denen er wenig oder nichts neues wird lernen können; so gros ist der Nutzen, den die alten Uebersetzungen, bey Erklärung des N. T. geben. Wir finden in ihnen die wörtlichen Erklärung-

klärungen solcher Leute, denen die Sprache des N. T. und die Sitten, auf die bisweilen gezielt wird, bekant seyn, konten, als sie uns sind. Accedunt interpretes consentientes, quibus nova translatio non arrisit, potius eam, veluti ab usu loquendi Graecorum, et cohaerentia sermonis Paulini remotam, rejecerunt. Timide adversam viam BEZA ingressus est, (*) a quaequentes, CALOVIVS (**) ERASMUS SCHMIDIUS (***) ECKHARTUS (*) WOLFFIVS (**) retrahere annisi sunt. Quem in finem etiam praesentem nostram dissertationem, jam jam expirantem, in lucem emisimus.

F 2

§. XVIII.

- (*) Ceu ejus verba testantur: Coeterum et illud constat, Apostolum, cui cum istis negotium fuit, quorum alii omnia fato tribuebant, ut Stoici, alii Deorum providentiam irridebant, ut Epicuraci, cum tamen omnes plane superstitiosi essent, aut revera, aut saltem per simulationem omnes simul perstringere voluisse. Perinde est igitur ac si diceret, omnino video vos ita in colendis Diis occupatos, ut quodammodo videamini plus illis tribuere quam par sit.
- (**) Bibl. illustrat ad h. l. Non religiositas Atheniensium commendatur, sed ut recte vulgatus innuit, id reprehenditur, quod per omnia superstitiosi visi sint. Quod ipsorum religionem teste Josepho celebrant pagani, Sophocles, Lycurgus, Philostratus, Pausanias, non ad veram religionis laudem, sed ad meram superstitionem facit.
- (***) In versione et declaratione N. T. graeci ad h. l. haec ita resolvit: Quum jam Paulus in medio Arei-pagi constitutus esset, incipit concionem ad Athenienses Ubi I. in exordio captat benevolentiam, dum vocat ἀνδρες Ἀθηναῖοις i. e. celeberrimae illius urbis et Academiae cives. Reprehendit eos ut fere superstitiosiores. Est autem ἡ δαιμονολογία, falsa opinio, tribuens alicui rei vim sine causis physicis et sine ordinatione divina. Quia ethnici etiam daemonia coluerunt ex metu, non ut prodesse, sed saltem ne nocerent.
- (*) Diss. cit. §. v. Atque adeo religionem Dei que cultum ad modum sollicitum, an superstitionem notet, disquiri debet, ne praeter meritum mentemque sancti doctoris superstitionis notam Atheniensibus inuram laudare illos Grotius statuit. Verum enim vero, haud putaverim laudare eos gentium doctorem, quos idololatrias viderat, idque propter animo fuerat accensus, quorum σεβασματα sive sacra numina

§. XVIII.

Argumenta, quae ad evincendum Paulum Atheniensibus religiositatis laudem quodammodo tribuisse, a Ven. HEUMANNO producuntur, in summam collecta, deprompta sunt:

I. Ex connexione Textus, cui aliam cohaerentiam opposuimus §. XIII. XIV. XV. XVI.

II. Ex vocis usu, apud scriptores profanos, haec destruit §. VI-X.

III. Ex turba saniorum interpretum aliorumque virum consensu, qui philologiae gloria coruscant. Ast Fundamento subrito hypothesis vacillat, et autoritas jacet ut iners sine capite truncus. Neque hoc praesidio nostram sententiam destitutam esse, testatur §. XVIII.

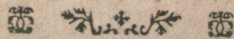
IV. Ex laude religiositatis Atheniensium: Cui argumento satisfecimus §. XVI. Ita gloriae novarum versionum conditoribus debita, nihil detrahare cupientes, id quod ipsi exoptant, evictum quoad hunc locum dedimus, non ubique rem acu tactam, atque nonnulla invariata esse, cui sua stet laus atque gloria. Quae

Deo trinni sit, in saecula saeculorum. Amen!

numina perspexerat. Nec juvabit, si religionem ad cultum ignoti Dei determinatam velis. Nam si detur etiam, cultum fuisse verum Deum, non tamen religiosos dixeris, qui μετέλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τῷ θεῷ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίτει παρὰ τὸν κτίσαντα. Rom. I. 25.

sive jam παρὰ praepositionem praeter, sive supra exponas, utrumque de Atheniensibus verum est. Et profecto, quantillum illud recti cultus fuit, prae omni illo, quem falsis tot numinibus praestabat superstitiosa prae coeteris Atheniensium civitas.

(**) In curis ad h. l. ostendimus bono interdum sensu hanc vocem sumi, sed sequiore superstitionis scilicet frequentius. Atque hanc sequiorem notionem voci isti Paulum hic subjecisse non dubito, quod comparativi forma, et addita phrasis κατὰ πάντα suadet.

PRAENOBILI ATQVE PRAESTANTISSIMO
DOMINO
RESPONDENTI,
AMICO SVO AESTVMATISSIMO

S. ET O.

P R A E S E S.

Quemadmodum is, qui aedificium erigit, prae omnibus de solido fundamento, iisque, quae ad construendam domum, ut tutissimum sit receptaculum, sibi gratæque posteritati, adeoque aevum ferat, sollicitus est: dein ornatus gratia nonnulla sparsim addit, quo non solum proficit sed et delectet: Ita ingenuus scientiarum cultor, primo de acquirenda earum rerum notitia cogitat, quae molibus horrorem incutiunt, animum autem ut ad excelsa pertingat, idoneum reddunt, ut respublica, vel ecclesiastica vel civilis, multum emolumenti ex ejus industria percipere possint, curam autem eorum, quae doctrinam ornant in horas subcissivas rejicit, et clandestine tantummodo amat. Stultus est, qui et hic fructus studiorum spectat, altitudinem autem, in qua arbor scientiae radices ut agat necesse est, non metitur. Hunc ordinem nonnulli invertunt, qui hodie in Academiis tanta literarum elegantiorum dulcedine capiuntur, ceu Hanibal olim in Capua, ut Romam transire obliviscantur. Libri, de Daphnide, et vom Murner aus der Hölle, manibus teruntur, ea propter bibliopolia salutantur, de his colloquia instituunt, ea autem quae εὐλῆς et εὐδαιώμα veritatum sunt, supercilio aspiciunt. Profecto, ut Orbilius, apud Silesiacum Guntberum, in Satyra quadam ingemiscit, olim non erat sic. Per transitum amoena salutare quis unquam vetuit; sed per totam diem in illis desidere,

F 3

nec

nec decet, nec prodest; effeminat animos, quinimo fertilissimus ager incultus jacet. Subscribo, et mecum omnes boni, programmati Cl. Joan. Frid. Maji, Professoris Lipsienſis 1757. evulgato sub rubro: *De ſcriptorum ingenioſorum venuſtate bonis moribus periculosa*, et epicriſi in bibliotheca theologia S. R. D. D. KRAFFTII additae: *Es iſt ſchön und leſenswürdig, ob gleich auf einem ſo engem Raume, nicht alles geſagt werden können, was zu einer Grundlage dienen müſte, eine ſo wichtige Materie zu erſchöpfen. Videatur das CXVIII. Stück, p. 732. 733.* Aliam viam ingrederis doctiſſime Domine Gyſovi! Documento eſt ſpecimen, quod in publicum emiſiſti nuperime, circa quaestionem occupatum: *An palmariae quaedam argumentationes, quae pro inaequali hominum, dum naſcuntur, ad cognoscendum diſpoſitione, formari ſolent, praeceptis logicis ſint conformes?* Edoctus ſum de his, ex colloquiis, poſt habitas conciones ſacras, quas mei loco nonnunquam in Te recipere benevole voluiſti, Tecum inſtitutis. Teſtantur idem conſictus publici, inter quos Te haud raro miſcere ſolitus es: Teſtatur praefens Diſſertatio, quam mecum defendendam lubens pro Tua humanitate in Temer recepiſti. Bella amas et formoſa quibus reſonare docent ſylvas Muſarum, ingenii excultores; ſed neque bella reformidas, ubi rauca ſonant, ubi peritia artis athleticae academicae, regularum hermeneuticarum, linguarumque ab uſu vulgari remotiſſimarum requiritur notitia. Conſice hanc bonam militiam feliciter, et coronaberis aliquando. Votum, quo te proſequar hoc erit: Velit ſumma poteſtas, gratiae plena, et viribus corporis et animi Te inſtruere, curſumque conatum Tuorum ita dirigere, ut ad metam et ultimam et intermediam, ex animi Tui et mei ſententia, pertingas. Vale! Dabam d. II. Junii A. R. S. MDCCLIX.

NO:

NOBLISSIMO ATQVE DOCTISSIMO
RESPONDENTI

AMICO SVO AESTVMATISSIMO

S. P. D.

I. M. HEROLD, OPP.

Perantiquam consuetudinem, ut scilicet eos, quibus
utimur amicis data quavis occasione summis efferamus
laudibus, a maioribus traditam ad hunc usque diem conser-
uamus. Mihi verò, ut ab illa discedam, et Tua quae est
maxima modestia, et exiguum meum ingenium, ne plus
gloriae Tuae detraxisse, quam addidisse videar, suadent.
Quum praeterea ea tantummodo, quae ab iis proficiscitur,
qui ipsi in laude uiuunt, uera laus sit atque perfecta, mea
in Te elogia superuacanea et nulli usui forent. Vides igitur
quibus rationibus ductus, industriam, et assiduitatem
Tuam singularem ac plane eximiam, in philologiae, philo-
sophiae et sacrarum literarum contemplatione positam (id
quod ille, quem suscepisti, labor ex parte testatur) silen-
tio transeam. Gratulor Ecclesiae, gratulor patriae, quibus
Tu aliquando et emolumento eris et ornamento; gratulor
Tibi de praemiis, quibus ciuium amore adfectus incedes;
gratulor et mihi, quod Tua consuetudine frui mihi con-
tigerit. Tibi ut conseruet animi vires summus ille rerum
humanarum arbiter, ut Te prosperrimo rerum Tuarum
successu gaudere, et ciuium expectationem superare sinat,
mihi semper erit in uotis. Vale et faue amico sincerri-
mo. Rostochii A. O. R. MDCCLIX. Calend. Jun.

NO.

NOBLISSIMO AC DOCTISSIMO
DISSERTATIONIS
HVIVS DEFENSORI

S. D.

CAROLVS BENIAMIN RASCHKE

GEDANENSIS

S. S. THEOL. CVLT. OPPON.

Dies hi, qui Patriae nostrae ob datam Ei, et per ducen-
ros annos seruata[m] scholam academicam festi sunt,
etiam Tibi in arenam disputatoriam descendenti et disser-
tationem hanc propugnanti sunt solemnes. Cum etiam
mihi hi dies sint laeti et optatissimi, fit inde, ut uices Op-
ponentis, quas mihi demandas, animo lubentissimo in me
fufcipiam. In laudes Tuas excurrere nolo, ne adulatoris
speciem prae me feram. Omnes, quibus Te nosse datum
est, ipsi solidam praedicabunt eruditionem Tuam; ipsi ef-
ferent singularem animi Tui uirtutem. Ex specula quasi
iamiam praeuideo, Te certaminis ineundi uictoriam repor-
tantem. De qua Tibi ex animo gratulor. Nullus defati-
gabor Numen implorare supremum, ut quaeuis conamina
Tua in Nominis sui infiniti gloriam, Patriae commodum,
Tuique felicitatem uergere iubeat, Tibique omnes gratiae
suae aperiat fontes. Quod reliquum est, amicitiam Tuam
mihi seruata[m] uelim. Vale mihiq[ue] faue. Dab. e museo
in Academia Varniaca A. O. R. MDCCLVIII.

Calend. Jun.

